

ΕΘΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΒΙΟΗΘΙΚΗΣ

Γ Ν Ω Μ Η

ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΟΥ ΒΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΠΛΟΥΤΟΥ

Η Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής, σε επανειλημμένες συνεδριάσεις, ασχολήθηκε με την ηθική πλευρά των ζητημάτων διαχείρισης του βιολογικού πλούτου, που πρέπει να λαμβάνεται υπόψη, κατά προτεραιότητα, σε μια σύγχρονη κοινωνία. Με τον όρο «βιολογικός πλούτος» εννοείται εδώ η ποικιλία των μορφών ζωής, όπως εμφανίζεται σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο.

Ο τρόπος με τον οποίον επηρεάζεται η ζωή των άλλων ειδών από την ανθρώπινη δραστηριότητα δεν αξιολογείται σήμερα μόνον με τεχνικά και οικονομικά κριτήρια, όπως συνέβαινε στο πρόσφατο ακόμη παρελθόν. Αποτελεί πλέον κοινό τόπο ότι η δραστηριότητα αυτή συνιστά τη βασική αιτία επηρεασμού της ποιότητας του φυσικού περιβάλλοντος, ιδίως της υποβάθμισης και της καταστροφής ευαίσθητων οικοσυστημάτων, με άμεσες ή και απώτερες επιπτώσεις στην ποιότητα ζωής και του ανθρώπου. Το δεδομένο αυτό απαιτεί την αξιολόγηση των επεμβάσεων του ανθρώπου στη βιόσφαιρα και με ηθικά κριτήρια. Στην παρούσα γνώμη προβάλλεται αυτή η κρίσιμη προσέγγιση και διατυπώνονται ορισμένες προτάσεις, που θα μπορούσαν να συμβάλουν σε μια ηθικά αποδεκτή διαχείριση του βιολογικού πλούτου, ειδικά στη χώρα μας.

I. Η σημασία της βιοποικιλότητας για τον άνθρωπο

Σύμφωνα με τη Σύμβαση για τη Βιοποικιλότητα, στην οποία κατέληξε η Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, στο Ρίο ντε Τζανέιρο το 1992, η «βιοποικιλότητα» ορίστηκε ως «η παραλλακτικότητα των ζωντανών οργανισμών κάθε προέλευσης, συμπεριλαμβανομένων, μεταξύ άλλων, των χερσαίων, θαλασσίων, και άλλων υδάτινων οικοσυστημάτων, και οικολογικών συμπλεγμάτων των οποίων αποτελούν τμήμα» [στον όρο βιοποικιλότητα]

συμπεριλαμβάνεται η ποικιλότητα εντός των ειδών, μεταξύ ειδών καθώς και [η ποικιλότητα] των οικοσυστημάτων»¹.

Η επικρατούσα σήμερα επιστημονική άποψη θεωρεί ότι όσο μεγαλύτερη είναι η βιοποικιλότητα τόσο μεγαλύτερη είναι και η δυνατότητα επιβίωσης καθώς και η προσαρμοστικότητα των οικοσυστημάτων που υποστηρίζουν και τον άνθρωπο. Επιπλέον, συνεχώς γίνονται νέες ανακαλύψεις που αξιοποιούν προηγούμενως άγνωστες ιδιότητες ειδών (φυτών, ζώων ή μικροοργανισμών) και μπορούν να χρησιμεύσουν στη βελτίωση της ποιότητας ζωής του ανθρώπου, όπως με την ανακάλυψη νέων φαρμακευτικών ουσιών ή νέων ποικιλιών παραγωγικών φυτών και φυλών ζώων, αλλά και στην προστασία του περιβάλλοντος.

Ανεξάρτητα πάντως από το εάν υπάρχει θετική συσχέτιση της υψηλής βιοποικιλότητας με την επιβίωση των οικοσυστημάτων, είναι γεγονός ότι: (I) η βιοποικιλότητα μειώνεται σημαντικά ως αποτέλεσμα της ανθρώπινης δραστηριότητας,

(II) δεν γνωρίζουμε με ακρίβεια ούτε μπορούμε να αναπαραγάγουμε τις διαδικασίες δημιουργίας της και

(III) δεν μπορούμε να προβλέψουμε ποιες θα είναι οι επιπτώσεις της υποβάθμισης των οικοσυστημάτων, λαμβάνοντας υπόψη και τον παράγοντα της - επίσης απρόβλεπτης - μεταβολής των περιβαλλοντικών συνθηκών.

Όλα τα παραπάνω συνηγορούν υπέρ της ανάγκης προστασίας της βιοποικιλότητας καθώς, μεταξύ άλλων, η μείωσή της είναι πολύ πιθανό να έχει επιπτώσεις τόσο στην ποιότητα ζωής όσο και στην ίδια την επιβίωση του ανθρώπου.

Μελέτη της γεωγραφικής κατανομής του φυσικού πλούτου, όπως αυτός εκφράζεται από τη συνολική βιοποικιλότητα μιας περιοχής αλλά και από τον αριθμό των ενδημικών ειδών, υποδεικνύει συγκεκριμένες περιοχές του πλανήτη ως σημεία υψηλής βιοποικιλότητας. Η λεκάνη της Μεσογείου, γενικότερα, αλλά και τοπικά οικοσυστήματα/ υδροβιότοποι της Ελλάδας ειδικότερα, έχουν χαρακτηριστεί ως τέτοιες περιοχές υψηλής βιοποικιλότητας που χρήζουν προστασίας και πολλές

¹ "Biological diversity" means the variability among living organisms from all sources including, inter alia, terrestrial, marine and other aquatic ecosystems and the ecological complexes of which they are part; this includes diversity within species, between species and of ecosystems.

περιοχές της χώρας έχουν περιληφθεί στο ευρωπαϊκό δίκτυο Natura για την προστασία ευαίσθητων οικοσυστημάτων. Η διαχείριση του σημαντικού βιολογικού πλούτου της Ελλάδας δημιουργεί ιδιαίτερα ηθικά ζητήματα που θα αναλυθούν παρακάτω.

Πολλοί είναι οι κίνδυνοι που απειλούν τη βιοποικιλότητα. Εκτός από τις έμμεσες επιπτώσεις από την κλιματική αλλαγή, που επιφέρει το φαινόμενο του θερμοκηπίου και τη ρύπανση του περιβάλλοντος εν γένει, σημαντικότερες άμεσες απειλές για τη βιοποικιλότητα στην Ελλάδα, λόγω καταστροφής ή μεταβολής της σύστασης των οικοσυστημάτων που τη συντηρούν, είναι: (i) η έλλειψη αποτελεσματικής προστασίας των χαρακτηρισμένων περιοχών υψηλής οικολογικής αξίας (π.χ. περιοχές Natura) (ii) η γεωργία, κτηνοτροφία και αλιεία, ιδίως οι πρακτικές εντατικής εκμετάλλευσης, παραγωγής και μονοκαλλιέργειας (iii) η αστικοποίηση και ο μαζικός τουρισμός (iv) η ελαστικότητα στον καθορισμό των χρήσεων γης και (v) η ανεξέλεγκτη βιομηχανία.

II. Η ευθύνη του ανθρώπου για την προστασία της βιοποικιλότητας

A. Τα ηθικά δεδομένα

1. Η γενική σχέση ανάπτυξης / περιβάλλοντος

Η παρατήρηση ορισμένων μειζόνων φαινομένων μεταβολής του φυσικού περιβάλλοντος, που οφείλονται κατά κύριο λόγο στην ενεργοβόρο ανθρώπινη δραστηριότητα (βιομηχανική, οικιστική, γεωργική κ.λπ.) – όπως το φαινόμενο του θερμοκηπίου, η τρύπα του όζοντος στην ατμόσφαιρα, με συνέπεια τις έντονες κλιματικές αλλαγές – έχει οδηγήσει σε έναν προβληματισμό συνδυασμού της έννοιας της «ανάπτυξης» με την προστασία του περιβάλλοντος. Η χρήση όρων όπως «βιώσιμη ανάπτυξη», «πράσινη ανάπτυξη» κ.λπ. είναι ενδεικτική της συνειδητοποίησης των ορίων στην άκρατη εκμετάλλευση φυσικών πόρων και οικοσυστημάτων.

Είναι αλήθεια ότι ένα μέρος της επιστημονικής κοινότητας θεωρεί πως ο όρος «βιώσιμη ανάπτυξη» είναι αντιφατικός, υποστηρίζοντας ότι οποιαδήποτε περαιτέρω ανάπτυξη υπονομεύει πλέον εξ αντικειμένου και άμεσα τη διατήρηση της ζωής, όπως

την ξέρουμε. Ωστόσο, ακόμη και αν δεχθούμε την αντίληψη αυτή δεν αναιρείται αλλά αντιθέτως ενισχύεται η ανάγκη προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος.

Το περιβάλλον δεν έχει απεριόριστη «αντοχή», επομένως δεν μπορεί να υποστηρίξει μια διαρκώς αυξανόμενη ανάπτυξη της παραγωγικής μας δραστηριότητας. Για το λόγο αυτό το περιβάλλον δεν μπορεί να αποτελεί μια ηθικά αδιάφορη πραγματικότητα, αλλά αναδεικνύεται ως αξία – ατομική και ιδίως κοινωνική.

Υπό την έννοια αυτή, ως αφετηριακή θέση, η Επιτροπή θεωρεί ότι, όσο και αν η οικονομική δραστηριότητα ενός ατόμου ή μιας ολόκληρης κοινωνίας συνιστούν επίσης αναγνωρισμένες αξίες, αυτές δεν μπορούν να διακυβεύουν άνευ ετέρου την αξία του περιβάλλοντος.

2. Βιοποικιλότητα και ευθύνη απέναντι στις μελλοντικές γενιές

Οι γενικές αυτές παραδοχές βρίσκουν εφαρμογή στο ζήτημα της βιοποικιλότητας, ως στοιχείου του φυσικού περιβάλλοντος.

Η Επιτροπή θεωρεί ότι η προστασία της βιοποικιλότητας συνιστά ειδικότερη περιβαλλοντική αξία, κυρίως διότι συνδέεται με την ευθύνη των παρούσων απέναντι στις μελλοντικές γενιές. Ανεξάρτητα από το ότι τα είδη, όπως και τα άτομα, έχουν πεπερασμένη διάρκεια ζωής – και επομένως είναι φυσιολογική η διαρκής εξαφάνιση πολλών από αυτά από την εμφάνιση της ζωής έως σήμερα -, η διατήρηση των σημερινών μορφών ζωής επίσης δεν είναι ηθικά αδιάφορη, ιδιαίτερα καθώς ο ρυθμός εξαφάνισης επιταχύνεται σημαντικά από την ανθρώπινη δραστηριότητα. Πράγματι, καθώς η παραλλακτικότητα των ειδών θεωρείται ότι εξασφαλίζει την ισορροπία των οικοσυστημάτων, χάρη στην οποία διαβιώνει και το είδος μας, οι σημερινές γενιές έχουν ηθικό καθήκον να την συντηρούν προς όφελος των μελλοντικών. Η αντικειμενική διάσταση της αξίας του ανθρώπου – το ενδιαφέρον για την διατήρηση του ίδιου του είδους μας - είναι το θεμέλιο αυτού του καθήκοντος, σε τελική ανάλυση μιας «αλληλεγγύης» μεταξύ των γενεών. Η αλληλεγγύη αυτή επιβάλλει όρια στη διαχείριση του βιολογικού πλούτου, αποκλείοντας την εγωιστική μεγιστοποίηση της εκμετάλλευσής του από τις σημερινές κοινωνίες για οικονομικούς ή άλλους σκοπούς. Επιπλέον, και ειδικότερα για την Ελλάδα, καθώς συμβαίνει να περιλαμβάνει από τις υψηλότερες στον πλανήτη πυκνότητες βιοποικιλότητας σε αναλογία προς την έκτασή της, η προστασία αυτού του πλούτου δεν είναι μόνο ζήτημα αλληλεγγύης προς τις επόμενες γενιές αλλά και προς τον υπόλοιπο κόσμο.

3. Η σημασία της «αρχής της προφύλαξης»

Οι επιπτώσεις στη σταθερότητα της ζωής εν γένει και στην επιβίωση του ανθρώπινου είδους ειδικότερα από την εξαφάνιση ειδών, τη μεταβολή ή την καταστροφή οικοσυστημάτων δεν έχουν διερευνηθεί πλήρως. Επιπλέον, δεν είναι γνωστές οι επιπτώσεις των βιοτεχνολογικών εφαρμογών, όπως οι γενετικά τροποποιημένοι οργανισμοί, στη βιοποικιλότητα. Ακριβώς λόγω αυτής της έλλειψης γνώσης, την προστασία της βιοποικιλότητας εγγυάται κατ' εξοχήν η αρχή της προφύλαξης. Κατά την εν λόγω αρχή, μέτρα προφύλαξης του περιβάλλοντος πρέπει να λαμβάνονται όχι μόνον όταν υπάρχει βεβαιότητα βλάβης, αλλά ακόμη και όταν υπάρχει κίνδυνος βλάβης.

Η Επιτροπή κρίνει σημαντική τη συνετή εφαρμογή αυτής της αρχής, θεωρώντας αυτονόητο ότι λειτουργεί υπέρ της ενίσχυσης και όχι της αποθάρρυνσης της έρευνας για τη διαπίστωση κινδύνων. Αν δεν ισχύσει αυτός ο όρος, θα έπρεπε να δεχθεί κανείς την αναστολή κάθε ερευνητικής πρωτοβουλίας ή τεχνολογικής καινοτομίας, αντιμετωπίζοντας όμως, έτσι, «φοβικά» την ανάπτυξη της έρευνας και της τεχνολογίας εν γένει, κάτι που προφανώς δεν συμβιβάζεται με τις αξίες μιας ανοιχτής κοινωνίας και της προόδου.

B. Το ζήτημα του δικαίου

1. Η θέσπιση ειδικών κανόνων

Η Επιτροπή διαπιστώνει ένα διαρκώς αυξανόμενο ενδιαφέρον θέσπισης κανόνων για την προστασία της βιοποικιλότητας τις τελευταίες δεκαετίες, και μάλιστα στο επίπεδο του διεθνούς δικαίου και του δικαίου της Ε.Ε. Νομοθετήματα όπως η Σύμβαση του ΟΗΕ για τη βιοποικιλότητα (Σύμβαση του Rio de Janeiro) ή η Οδηγία 92/43, που θεμελιώνει το δίκτυο Natura 2000 για τα ευαίσθητα οικοσυστήματα, αποτελούν εδώ σημαντικά κείμενα αναφοράς. Πληθώρα ειδικών νομοθετημάτων για την προστασία ιδιαίτερων περιπτώσεων, ιδίως απειλούμενων ειδών, είναι επίσης σε ισχύ. Η εικόνα αυτή δείχνει ότι η αξία της βιοποικιλότητας δεν αποτελεί απλώς ευχή, αλλά έχει αποκτήσει δεσμευτικό χαρακτήρα.

2. Η κατάσταση στη χώρα μας

Η χώρα μας έχει υιοθετήσει αυτά τα κείμενα, θεσπίζοντας παράλληλα και εθνική σχετική νομοθεσία. Η Επιτροπή, ωστόσο, επισημαίνει τις εκτιμήσεις τόσο οργάνων της Πολιτείας, όσο και οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών, για το έλλειμμα εφαρμογής των κανόνων.

Η ανεπαρκής προστασία της βιοποικιλότητας που διαπιστώνεται, οφείλεται σε πολλούς λόγους, κυριότεροι των οποίων είναι η περιορισμένη γνώση για τον βιολογικό μας πλούτο, η έλλειψη οριοθέτησης χρήσεων γης (ιδίως όσον αφορά τις γεωργικές, κτηνοτροφικές και δασικές εκτάσεις στην ύπαιθρο), η εσφαλμένη αντίληψη του περιβάλλοντος ως «τοπικής» υπόθεσης από την πλευρά του Κράτους και η εξαιρετικά περιορισμένη αρμοδιότητα των οργάνων στα οποία έχει ανατεθεί ελεγκτικός ρόλος. Βαθύτερη αιτία, πάντως, είναι η απουσία σύγχρονης παιδείας, επικεντρωμένης στη σημασία των περιβαλλοντικών αξιών.

III. Προτάσεις

Με τα παραπάνω δεδομένα, η Επιτροπή θεωρεί σημαντικό να εξετασθούν από την Πολιτεία ορισμένες προτάσεις που αφορούν τη συνολική διαχείριση του βιολογικού πλούτου στη χώρα μας.

A. Γενικές προτάσεις

Η αποτελεσματικότερη προστασία της βιοποικιλότητας προϋποθέτει τη λήψη ορισμένων μέτρων γενικής περιβαλλοντικής πολιτικής. Τέτοια μπορεί να είναι:

1. Η προστασία του περιβάλλοντος θα πρέπει να αναγνωριστεί ως βασική συνιστώσα χάραξης εθνικής πολιτικής. Είναι γεγονός ότι περιβαλλοντικά ζητήματα εμπίπτουν στην αρμοδιότητα περισσοτέρων του ενός υπουργείων αλλά και της τοπικής αυτοδιοίκησης. Για το λόγο αυτό και για την αποφυγή σύγκρουσης συμφερόντων και αρμοδιοτήτων κατά τη λήψη αποφάσεων (παραδείγματος χάριν προστασία του περιβάλλοντος και η πολιτική των δημοσίων έργων), κρίνεται απαραίτητη η δημιουργία κυβερνητικού σχήματος τέτοιου ώστε να έχει τη δυνατότητα αποτελεσματικού κεντρικού σχεδιασμού

της περιβαλλοντικής πολιτικής της χώρας αλλά και τη δυνατότητα αποτελεσματικής επέμβασης ώστε να επιτευχθεί το ζητούμενο που είναι η προστασία της βιοποικιλότητας και του περιβάλλοντος εν γένει.

2. Ο σχεδιασμός συγκεκριμένων κινήτρων και δράσεων στήριξης της «πράσινης επιχειρηματικότητας» από την πλευρά του Κράτους, με την ανάπτυξη θέσεων εργασίας με αντικείμενο (μεταξύ άλλων) και την προστασία της βιοποικιλότητας. Οι δράσεις αυτές πρέπει να χαρακτηρίζονται από διάρκεια και να είναι ανταγωνιστικές απέναντι σε παραδοσιακές οικονομικές δραστηριότητες, ιδίως στις πιεστικές συνθήκες της τρέχουσας οικονομικής κρίσης.
3. Ενίσχυση της περιβαλλοντικής παιδείας και της συνείδησης των πολιτών όλων των ηλικιών αλλά ιδιαίτερα σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης. Σημαντικό ρόλο αναμένεται να διαδραματίσουν οι Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις (ΜΚΟ) που δραστηριοποιούνται στον τομέα του περιβάλλοντος. Προτείνεται να ενθαρρύνεται και να υποστηρίζεται η ανάπτυξη δραστηριοτήτων των ΜΚΟ που προωθούν τους σκοπούς αυτούς στα εκπαιδευτικά ιδρύματα της χώρας.

B. Ειδικές προτάσεις

Πέραν των γενικών μέτρων, η Επιτροπή προτείνει να εξετασθούν:

1. Ο συντονισμός και η ενίσχυση της έρευνας και ιδίως της παρακολούθησης των μεταβολών του εθνικού βιολογικού πλούτου, με ανάθεση της ευθύνης σε ένα όργανο και την εξασφάλιση της διαρκούς συνεργασίας πανεπιστημίων και ερευνητικών οργανισμών.
2. Η πλήρης καταγραφή και οριοθέτηση των ευαίσθητων οικοσυστημάτων της χώρας μας (περιοχές Natura), ο άμεσος καθορισμός των επιτρεπόμενων δραστηριοτήτων σε αυτές και η ενίσχυση των αυτοτελών ελεγκτικών αρμοδιοτήτων των φορέων διαχείρισής τους.

3. Η ενίσχυση των ελεγκτικών αρμοδιοτήτων της δικαστικής εξουσίας (π.χ. η γενίκευση του θεσμού του εισαγγελέα περιβάλλοντος, η παροχή τεχνικών δυνατοτήτων εμβάθυνσης του ελέγχου του Συμβουλίου της Επικρατείας, ιδίως ως προς τις μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων).
4. Η πολιτική αγροτικής ανάπτυξης, η οποία απαιτείται να χαράσσεται με γνώμονα και την προστασία της βιοποικιλότητας και του περιβάλλοντος εν γένει, προωθώντας βιώσιμες καλλιεργητικές πρακτικές, που προστατεύουν τη βιοποικιλότητα και καλλιεργώντας συναφή περιβαλλοντική συνείδηση.
5. Ο χωροταξικός σχεδιασμός και η προστασία των καθορισμένων χρήσεων γης με διαφανή κριτήρια, τα οποία πρέπει να αποσκοπούν στην καλύτερη δυνατή μακροχρόνια αξιοποίηση της γης ανάλογα με τις ιδιότητές της.